

در اصفهان عصر صفویه دیوارکاری

مهندس حسین آقا جانی اصفهانی
دکتر اصغر جوایی

آقاجانی اصفهانی، حسین.
دیوارنگاری عصر صفویه در اصفهان - کاخ چهلستون / [مولفان] حسین آقاجانی اصفهانی، اصغر جوانی.
تهران: فرهنگستان هنر جمهوری اسلامی ایران، انتشارات، ۱۳۸۶.

۱۲۸ ص: مصور.
۹۶۴-۸۸۰۲-۶۹-۶

فیپا

کتابنامه به صورت زیرنویس.

نقاشی دیواری ایرانی - صفویان، ۹۰۷-۱۱۴۸ ق.

نقاشی دیواری اسلامی - ایران - اصفهان. کاخ چهلستون.

جوانی، اصغر.

فرهنگستان هنر جمهوری اسلامی ایران.

ND۲۸۲۷/۱۷۵۹

۷۵۹/۹۵۵

۸۵-۳۱۳۰۶

بنگش

انتشارات فرهنگستان هنر

دیوارنگاری عصر صفویه در اصفهان کاخ چهلستون

مهندس حسین آقاجانی اصفهانی، دکتر اصغر جوانی

برگردان انگلیسی: محمدتقی فرامرزی

طراح گرافیک: مهران زمانی

لیتوگرافی: فرایند گویا

چاپ: شاد رنگ

چاپ اول: بهار ۱۳۸۶

شمارگان: ۳۰۰۰

شابک: ۹۶۴-۸۸۰۲-۶۹-۶ ISBN:964-8802-69-6

کلیه حقوق چاپ و نشر برای ناشر محفوظ است.

نشانی فروشگاه شماره ۱: تهران، خیابان ولیعصر، بالاتر از تقاطع امام

خمینی (ره)، کوچه شهید حسن سخنور، شماره ۱۵، انتشارات فرهنگستان هنر

تلفن: ۶۶۴۸۵۸۶۸ دورنگار: ۶۶۴۸۵۸۶۹

صندوق پستی: ۱۳۱۴۵-۱۳۷۷

www.honar.ac.ir

Email: publishing@honar.ac.ir

نشانی فروشگاه شماره ۲: تهران، میدان فلسطین، خیابان شهید برادران مظفر،

شماره ۵۳، مؤسسه فرهنگی هنری صبا.

تلفن: ۶۶۴۹۴۵۰۸-۱۱

دورنگار: ۶۶۴۸۷۵۳۶-۹

صندوق پستی: ۱۴۱۵۵-۳۹۳۳

Email: saba@honar.ac.ir

فهرست

۶	سخن ناشران
۷	مقدمه
۸	نقاشی ایران در عصر شاه عباس اول
۱۰	تاریخچه کاخ چهلستون
۱۱	طبقه بندی دیوارنگاریهای کاخ چهلستون
۱۲	ویژگیهای زیبایی شناسی دیوارنگاریهای کاخ چهلستون
۱۴	روش و فنون دیوارنگاریهای اصفهان عصر صفوی - کاخ چهلستون
۱۸	دیوارنگاری و هنرمندان
۲۱	رنگها و بستها در دیوارنگاریها
۳۲	پی نوشتها
۳۶	کتابنامه
۳۸	نگاره ها
۱۲۲	خلاصه انگلیسی

سخن ناشران

هنر حاصل ذوق، حس زیباشناختی هنرمند، تجربه‌ها و آموخته‌های اوست. هنرمند در این مسیر در تعامل با هنر و دانش اقوام و ملل دیگر، بر غنای تجربه خود می‌افزاید و افق دید خویش را می‌گستراند. از این رهگذر آثار و اندیشه‌های هنری به منصه ظهور می‌رسد و میراث هنری شکل می‌گیرد. این میراث هنری، جلوه تلاش هنرمندان، اندیشمندان و انسان‌هایی است که در آفرینش اثری زیبا سهم داشته‌اند. در واقع آنچه به منزله دست ساخته‌ای انسانی در قالب بنایی عظیم، مجسمه‌ای زیبا، تابلوی نقاشی‌ای چشم‌نواز و خطوط اسرارآمیز خودنمایی می‌کند، تحت تأثیر انگاره‌ها و اندیشه‌های رایج در تمدن‌های گوناگون بشری است. مهم آن است که این میراث شناخته شود و ابعاد گوناگون هنری، فلسفی، تاریخی، جامعه‌شناختی، انسان‌شناختی و غیره آن تحلیل و بررسی شود.

از آنجا که اصفهان، همواره از مراکز مهم فرهنگ و هنر اصیل ایرانی - اسلامی بوده است و گزینش آن به عنوان پایتخت فرهنگی جهان اسلام در سال ۱۴۲۷ق نیز از همین روست، ستاد نکوداشت اصفهان و فرهنگستان هنر می‌کوشند، بر مبنای رسالتی که در نشر آثار و موضوعات فرهنگی - هنری و ترویج آنها برعهده دارند، با انتشار مجموعه آثاری در حوزه‌های گوناگون فرهنگ و هنر عصر صفوی، پاسخگوی نیاز هنرمندان و محققان این حوزه باشند.

انتشارات فرهنگستان هنر - انتشارات ستاد نکوداشت اصفهان

پایتخت فرهنگی جهان اسلام

فروردین ماه ۱۳۸۶

با انتقال پایتخت صفویان از قزوین به اصفهان در دهه اول حاکمیت شاه عباس اول (۹۹۵ - ۱۰۰۶ ق) به سفارش این پادشاه قدرتمند، مهندسان، معماران و گویا شیخ بهایی فیلسوف، عارف و اندیشمند این عصر، نقشه شهر اصفهان را که دربرگیرنده مجموعه میدان نقش جهان به همراه کاخها، باغها، خیابانها، پلها و بازارها بود، طراحی کردند. همچنین به منظور رقابت با کاخهای عثمانیان و کلیساهای اروپایی به دستور شاه عباس اول و جانشینانش تزئین کاخهای چهلستون و عالی قاپو مورد توجه ویژه قرار گرفت، در نتیجه این امر است که پیکره نگاری در مفهوم واقعی دیوارنگاره (نقاشی دیواری) با ویژگیهای منحصر به فرد و خلاقانه اش در این بناها و در این عصر پدیدار می گردد.

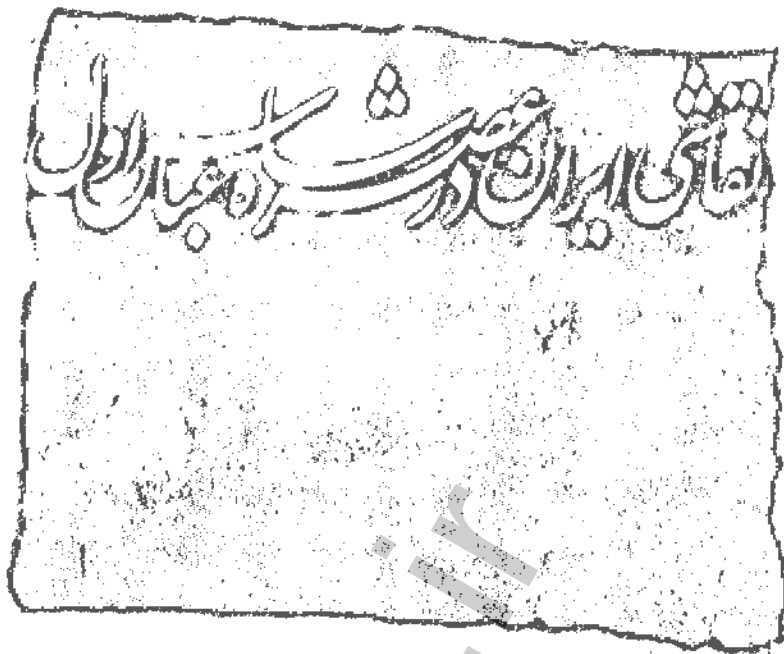
اگرچه دوران طلایی نقاشی و مصورسازی کتب در ایران بعد از اسلام، مربوط به دوران ایلخانیان، تیموریان و اوایل سلسله صفویان به ویژه در هرات و تبریز است اما دوران طلایی دیوارنگاری آن مربوط به عصر شاه عباس اول است که به ویژه در کاخهای چهلستون و عالی قاپو، که در این تحقیق به معرفی و بررسی آنها پرداخته شده، نمود یافته است.

هدف این تحقیق، معرفی فنون و ویژگیهای دیوارنگاره‌های اصفهان عصر صفویه با محوریت کاخ چهلستون است، زیرا بیشترین نقاشیها از عصر صفویه در این بنا به جای مانده و به همین دلیل امکان مطالعه و بررسی بهتر را مهیا می سازد.

نکته مهمی که نباید از نظر دور داشت این است که این مطالعه ناظر بر آن دسته از پیکره نگاریهایی است که با سبک و اسلوب نقاشی «مکتب اصفهان» (رضا عباسی) کار شده است؛ به عبارتی دیگر نقاشیهایی که به صورت پیکره نگاری در کاخ عالی قاپو و به ویژه کاخ چهلستون اجرا گردیده، مورد نظر می باشد. بنابراین معرفی اجمالی کاخ چهلستون، نقاشان و آثار آنها، تکنیکها و رنگهای به کار رفته در دیوارنگاره‌ها (با توجه به مرمت‌های بعضی دوره‌ها) و ویژگی رنگها از منظر شیمیایی و فراوری از اهداف جزئی این مطالعه است؛ ضمن اینکه بررسی آثار از نزدیک و یادداشت برداری حین مرمت نقاشیها از اهمیت خاصی برخوردار است.

روش این تحقیق مبنایی تاریخی، تحلیلی و توصیفی دارد، در نتیجه در به سر منزل رساندن آن از فنون کتابخانه، آزمایشگاه، مصاحبه، مراجعه به اصل آثار یعنی مشاهده دقیق پژوهشگر و مقایسه با نمونه‌های موجود در این زمینه تاریخی عصر صفویه استفاده بسیار شده است.

در بخش کتابخانه‌ای مسلماً از کتابهای دست اول دوره صفویه از جمله گلستان هنر، تاریخ عالم آرای عباسی، تذکره نصرآبادی، سفرنامه‌ها، احکام و اسناد سلطنتی و... بهره لازم برده شده است. همچنین آثار پژوهشگران داخلی و خارجی که در حدود یک قرن اخیر انجام گرفته، به ویژه مطالعات گروه ایرانی همکار مؤسسه تحقیقاتی ایتالیایی^۱ که در سال ۱۳۴۳ ش تحقیقات خود را در اصفهان شروع کرد، مورد توجه قرار گرفت؛ البته از مصاحبه با هنرمندان، مرمتگران، صاحب نظران و استادان فن که از نزدیک با این آثار و مکانها مأنوس بوده‌اند نیز غافل نبوده ایم، که در اینجا صمیمانه از راهنماییها و مساعدتهای آنها سپاسگزاریم. در پایان لازم است از فرهنگستان هنر جمهوری اسلامی ایران که در سالهای اخیر با برگزاری سلسله گردهماییهای ملی و بین‌المللی، بازخوانی مجدد هنر، فرهنگ و اندیشه ایران را با محوریت پژوهشگران و صاحب نظران ایرانی و خارجی آغاز نموده و هم اکنون در آستانه برگزاری همایش مکتب اصفهان می باشد، که این تحقیق نیز از برکات آن گردهمایی است - تشکر ویژه‌ای داشته باشیم. همچنین از عکاس و هنرمند محترم جناب آقای صادق ساء برای تلاش و دقت فراوان در تهیه تصاویر نقاشیهای کاخ چهلستون؛ جناب آقای دکتر حلیمی برای دیدگاههای تازه، دقیق و مؤثرشان؛ سرکار خانم ژنره فخاری نژاد همکار اصلی تحقیق که در مطالعات این تحقیق نقش اصلی داشتند؛ آقای حاجت الله امانی برای همکاری در امور عکاسی و رایانه و همچنین از خانم محبوبه دلیاک یگانه برای حروفچینی و پیگیریهای دقیق و نیز از دانشجویان و کلیه کسانی که ما را در انجام این تحقیق یاری کردند، کمال سپاس و قدردانی را داریم.

با روی کار آمدن صفویان در دهه نخست قرن دهم هجری بذر اندیشه‌ای در نهاد این حکومت و دودمان کاشته شد که پس از گذشت حدود دو قرن و همزمان با به قدرت رسیدن شاه عباس اول در پایتخت سوم صفویان یعنی اصفهان به بار می‌نشیند و ایران عصر شاه عباس با مرکزیت این شهر در فرهنگ، سیاست، ادب، هنر و حکمت به اوج شکوفایی می‌رسد. شاه عباس اول در شب دوشنبه اول ماه رمضان سال ۹۸۷/۲۷ ژانویه ۱۵۷۹ در شهر هرات، مرکز خراسان، از خیرالنساء بیگم، زن سلطان محمد میرزا، پسر بزرگ شاه تهماسب اول به دنیا می‌آید.^۳ او پس از نزدیک به یک دهه جنگ با عثمانیها در غرب و ازبکها در شرق و از جانبی دیگر، درگیری برای ساماندهی اوضاع سیاسی و اقتصادی داخلی، در سال ۱۰۰۶ ق (۱۵۹۷ م) پایتخت ایران را از قزوین به اصفهان انتقال داد. به هر حال او تا سال ۱۰۱۱ ق (۱۶۰۲ م) تا حدودی به اهداف سیاسی و اقتصادی خود نزدیک شد و شهر اصفهان را که قبل از آن نیز یک مرکز معتبر فرهنگی بود، به مرکز قدرت سیاسی، اقتصادی، علمی و هنری تبدیل کرد^۴ و همزمان فعالیت وسیعی را برای ساختن کاخها، خیابانها، پلها، مدارس، مساجد و... آغاز کرد. در این سالها هنرمندانی که در دهه‌های قبل در اثر آشوب، بی‌ثباتی و کم‌توجهی حاکمان پراکنده شده بودند، مجدداً به کارگاه سلطنتی فراخوانده شدند و با حمایت شاه عباس و هنرمندی خلاق - آقارضا معروف به رضا عباسی - فصل جدیدی در حوزه نقاشی ایجاد شد که تحت عنوان «مکتب نقاشی اصفهان» یا مکتب رضا عباسی شناخته شده است. آقارضا و همعصرانش در حوزه‌های مختلفی از جمله نگارگری نسخ خطی، تک‌برگ نگاری، طراحی برای کارخانه‌های پارچه‌بافی، کاشی‌سازی، کارگاههای فرش‌بافی و به ویژه طرح جدید و بزرگ دیوارنگاری کاخها و دیگر ابنیه این دوره فعالیت می‌کردند.

در ده سال آخر قرن دهم هجری سبک نقاشی آقارضا مورد توجه شخص شاه عباس قرار گرفت تا جایی که «صادق بیگ افشار که یکی از شاگردان مظفر علی (از شاگردان کمال الدین بهزاد) بوده است و قبل از ورود به کارگاه سلطنتی شاه عباس اول به سبک و سیاق استادش نقاشی می‌کرد، با ورودش به کارگاه سلطنتی شاه عباس در رقابت با آقارضا جوان شیوه نقاشی خود را تغییر می‌دهد».^۵

«این دو استاد سالخورده و جوان در کارگاه سلطنتی شاه عباس اول با یکدیگر رقابت داشتند. در میان بهترین نگاره‌های شاهنامه شاه عباس اول قلم متمایز آنها را می‌توان تشخیص داد. هر دو نگارگر به سنت واقع‌گرایی بهزاد وفادار بودند. علاقه آنها به بازنمایی آدمها و رویدادهای عادی چندان مقبول طبع بزرگ‌زادگان نبود. صادقی بیگ در مصورسازی یک نسخه انوار سهیلی (۱۰۰۲ ق) فارغ از محدودیتهای دربار، توانست مردم‌نگاری مورد علاقه اش را تجربه کند. او در برخی از تصاویر نسخه مذکور یکسره از شیوه پیکره‌نگاری مرسوم دور شده و حتی گهگاه در چهره‌ها و اشیاء سایه پردازی کرده است. اما رضا تمایل به مشاهده و ثبت واقعیت را بیشتر در طرحهای سیاه قلم، تک‌چهره‌ها و تک‌نگاره‌های خود بروز داد».^۶ طراحیهای رضا که با آن خطوط رها و آزاد و غالباً با قلم مو و مرکب به اجرا درآمده‌اند، نشان می‌دهد که او به خوبی توانسته ویژگیهای اشیاء و افراد را با سبک و اسلوب شخصی اش در نهایت ظرافت و دقت نشان دهد. به گونه‌ای که می‌توان گفت این شیوه باب جدیدی در فضای نقاشی اصفهان عصر صفویه به وجود آورد. سبک طراحیها و نقاشیهای روی کاغذ او نیز به همان نحو با تغییرات جزئی ولی در ابعاد بزرگ‌تر روی دیوار استمرار یافت.

سبک نقاشی رضا در نیمه اول قرن یازدهم هجری به اوج زیبایی شناسی و تشخیص می‌رسد. پس از او شاگردان و پیروانش از جمله افضل الحسینی، معین مصور، محمد قاسم، شفیع عباسی، محمد یوسف و محمدعلی سبک او را ادامه می‌دهند تا اینکه این سبک به نام «مکتب نقاشی اصفهان» ماندگار می‌شود.

از جمله آثار ارزشمندی که در دوران اوج فعالیت این گروه باقی مانده است، مجموعه دیوارنگاره‌های بنای اولیه کاخ چهلستون است که زیر نظر رضا عباسی در دهه اول قرن یازدهم هجری به پایان رسید.

رضا عباسی و پیروان او علاوه بر اینکه در اوایل قرن یازدهم هجری سیر تاریخ نقاشی ایران را با خلاقیت و ابتکار تغییر